

Vaderna Gábor: *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*

Budapest, Universitas Kiadó, 2017, 656 l.

Vaderna Gábor új könyve egy igen komplex és nagyratörő vállalkozás eredménye. A több mint hatszáz oldalas kötet a 19. század elejének magyarországi irodalmát vizsgálja, és olyan eddig észrevétlen vagy tisztázatlan összefüggésekre világít rá, amelyek alapvetően formálhatják át az irodalomról való gondolkodásunkat. A vállalkozás ön-maga – irodalom- és társadalomtudomány házasítása – nem új keletű, a széles körű merítés a források, műfajok, tematikák és szerzők terén azonban egészen új irányt mutat a korábbi líratörténeti munkákhoz képest. Nem szokás sokadrangú szerzőkkel foglalkozni, a líra története többnyire csak a legnagyobbak kiemelt műveinek a történeteként konstruálódott meg eddig. A könyv azonban remekül rávilágít arra a problémára, hogy a kanonizált irodalom helyének valódi értékeléséhez látnunk kell azt, hogy mi veszi azt körül. Mi az, ami „elveszett”. Épp ezért Vaderna nem esztétikai szempontok szerint válogat, hanem használati elvű, társadalmi csomópontok szerinti lebontást alkalmaz líratörténetében.

Az okok, hogy miért nem jellemzők a Vaderna Gáboréhoz hasonló líratörténeti munkák, irodalomtörténetünk gyökereiben keresendők. A könyv Toldy Ferenc munkásságából kiindulva világít rá, hogy a 19. század eleje a legtöbb líratörténeti elbeszélésbe nem illeszkedik be. Toldy ugyan regisztrálta bizonyos művek létezését, de ezzel együtt ki is írta őket az irodalomtörténetből esztétikai megfontolások alapján. Így utal Toldy például ezekre a háttérben tevékenykedő alakokra: „Ezek mellett némelyek, a terjedő olvasási kedv napi szükségleteinek egy *mulattató irodalom* által igyekeztek megfelelni.”¹ Toldy érdeme azonban a későbbi irodalomtörténészekkel szemben, hogy „ha nem is elemezte és mélységesen le is nézte – legalább még regisztrálta annak a kulturális praxisnak a létezését, mely a nagyformátumú alkotók háta mögött zajlik, azokat a hangokat, melyek a nagyformátumú alkotók háta mögött morajlanak” (24–25). Az irodalomtörténeti elbeszélésekben ez oda vezetett, hogy már nem is regisztrálták, mi történt Csokonai és Vörösmarty között, az előre haladó alkotók mintegy „árral szemben úsznak, kivételek ők az »elfogúlt többséggel« szemben” (28). Tehát az irodalom jelentős részét kitevő jelenségek teljesen elfedve maradnak előttünk.

¹ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története: A legrégibb időktől a jelen korig*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987, 143.

A könyv nagy terjedelme ellenére jól strukturált, átlátható és világos. Meglehetősen aszimmetrikus ugyanakkor: sokkal nagyobb hangsúlyt kap az első fejezet, a rendi költészet tárgyalása, mint az azt követők. Ez azonban remek döntés volt a szerző részéről, hiszen irodalomtörténetileg egy meglehetősen alulreprezentált témáról van szó, szemben akár a közköltészet vagy az érzékenység irodalmával, amelyek kutatása az utóbbi időben jelentősen felfutott. A rendi költészet mellett a közköltészetet, az egyházi költészetet, az érzékenység költészetét és végül a bárdköltészetet dolgozza fel a könyv. Olyan hagyományokat, amelyek valamilyen formában tovább éltek az irodalom későbbi évtizedeiben, a kanonizált költők életművében is. Ezek a hagyományokon keresztül a korszak irodalomhasználatát társadalmi szempontból mutatja be, a széles rétegek által művelt és olvasott irodalmat.

A rendi költészet fogalmának meghatározása nem is olyan egyszerű, mint elsőre tűnik, de „mindenesetre bizonyos, hogy a rendi költészet a társadalmi kommunikáció része volt” (53). Társadalmi alkalmakhoz kötődött, és éppen ezért eltűnése nem poétikai átalakulásnak köszönhető, hanem társadalmi változásoknak. Elsőként a beiktatási költészetéről esik szó, amely „a társadalmi kommunikáció egy formája, ahol a reprezentatív társadalmi esemény alkalmat ad arra, hogy egyes társadalmi szereplők egymáshoz képest meghatározzák magukat” (122). A beiktatásokhoz kapcsolódó verseket Rudnay Sándor esztergomi érsek példáján keresztül tekinthetjük meg. A szerző nemcsak magyar verseket, hanem német, latin és szlovák költeményeket is vizsgál, hiszen a magyarországi költészet nem csak magyar nyelvű volt a korszakban. Egyes szerzők, mint arra Hites Sándor is rámutat, adott esetben több nyelven is publikáltak: „Hiszen a korban nemcsak különböző nyelvek és kultúrák együttélésével számolhatni, hanem egy ma már ismeretlen mértékű és jellegű egyéni és csoportos többnyelvűséggel is.”² Elengedhetetlenül fontos, hogy egy társadalomtörténeti szempontú vizsgálat ne hagyja figyelmen kívül a kor irodalmának többnyelvűségét. Módszertani szempontból példaértékű ez az eljárás.

Az esküvők a költészet szempontjából szintén megkerülhetetlen társadalmi események voltak. A szertartások fontos részét képezték a versek. Két esküvő költészeti anyagát dolgozza fel az alfejezet, egyrészt József nádor és Alexandra Pavlova, másrészt gróf Rhédey Lajos és Patay Zsuzsanna egybekelésének a költeményeit. A politikai reprezentáció eltérő fokain álló esküvők ezek, ráadásul Rhédey „második esküvőjénél került a nyilvánosságot, [...] az mégis a rendi nyilvánosság keretei között értelmezett” (167). A két eltérő státuszú esküvő rávilágít, hogy „minél magasabb volt az esküvő reprezentációs szintje, annál inkább közel kerülhetett megszólalásmódja a bárdköltészeti beszédmódhoz” (167).

Az esküvői költészethez hasonlóan a temetést kísérő szövegek központi eleme is az erények dicsérete, csak míg előbbinél a jövőre irányul, utóbbi elsősorban a múltra

² HITES Sándor, *A magyarországi irodalmak műfaj története a 19. században: Módszertani javaslat*, It, 42(2011), 2. sz., 147.

(habár „a temetés szertartása is tartalmaz jövőbeli ígéretet: az elhunyt üdvözülni fog”, [169]). A temetéseknél „az idő válik reflektált problémává” (169). Alexandra Pavlova, gróf Teleki Mária és gróf Teleki József temetésén keresztül mutatja be a könyv az ehhez a szertartáshoz kapcsolódó irodalmat. Az első egy görögkeleti hercegnő temetése, „a temetési költészet inkább a rendi kommunikáció része volt”; a másodiknál a férj szervezte a temetést, a szövegek jó részét is ő írta, és a részt vevő költőket is ő kérte fel, ezáltal a „szertartás egésze sokkal összetettebb lett”, és végül egy főrangú férfi temetése kerül sorra, amelyben „az elhunyt erényei és az epicediumban megjelenő gyász igen közel kerültek egymáshoz, elhunyt és gyászoló a gyászmunka során egyesültek egymással”; mind a három szertartás költeményeiben „az érzelemkifejezés lehetőségei rejtettek benne, s az együttérzés kultúrája révén az érzékeny költészettel rokonítható” (204).

Negyedikként a korszakban igen elterjedt mecenatúrát járja körül a szerző. A paratextusokról, könyvtörténetről és szerzőségről igen alapos bevezetővel nyit az alfejezet, amelynek legizgalmasabb szereplője Vályi Klára, aki a korszakban „nőként [...] kísérletet tett egy önálló (vagy kiegészítő) költészeti egzisztencia megalapítására” (242). A 18–19. század fordulóján már megfigyelhető a piacodosódás az irodalomban, amelyet T. Szabó Levente egy összefoglaló munkájában a professzionalizáció egyik fontos tendenciájaként határoz meg: „A specializáció, a bürokratizáció és a piacodosódás három olyan kulcsfontosságú tendencia, amelyet több vagy kevesebb súllyal minden hasonló kutatás felemlít.”³ A körülmények tehát nem voltak kivétel nélkül adottak, ennek ellenére Vályi „komoly karrierlehetőséget látott az irodalmi tevékenységben, még ha annak lehetőségeit talán nem reálisan is mérte fel” (212).

A rendi költészet utolsó elemeként a főúri költészet jelenik meg. Ez a nevével ellentétben nem társadalmi csoporthoz való tartozást jelent, noha a nemesség felsőbb rétege művelte, hanem inkább egy költészeti hagyományhoz való tartozást, költői attitűdöt. A főúri költészet vizsgálatának központi kérdése, „hogymilyen műveltségi elemek milyen kölcsönhatásban keveredtek és keveredhettek egymással, tradíció és innováció miképpen jelentek meg egymás mellett” (249). Vaderna Teleki Ferenc irodalmi munkásságán keresztül mutatja be ezt az irodalmi tradíciót, amely végül jórészt elveszett, ugyanis megállapítása szerint a modern költészet már e hagyomány nélkül született meg.

A közköltészet kérdését járja körül a második fejezet. Csörsz Rumen Istvánnak, e téma legjelesebb kutatójának meghatározása szerint „a közköltészet kifejezés koronként mást jelent; elsősorban az anonim, folklór jellegű, de (főként) írásos hordozókon terjedő verstermésre használjuk.”⁴ Vaderna a könyvét meghatározó társadalomtörténeti nézőpont felől közelíti meg ezt a hagyományt, szerinte „a közköltészet ugyanis elsősorban kulturális praxisként érthető meg, s nem annyira a (normatív) irodalmi forma

³ T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete*, It, 39(2008), 3. sz., 348.

⁴ CSÖRSZ Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban (1700–1800)*, Bp., Universitas, 2016, 9.

felől, bár kétségtelen, hogy formai sajátosságai is leírhatók” (292). A rendi költészettel szemben, noha maga is kötődik rituális társadalmi gyakorlathoz, nem a társadalmi reprezentációt szolgálta. Összekapcsolódik az „olvasás forradalmával” is, amelyben a műveltség szélesebb rétegekhez jutott el. Azért fontos tehát a közköltészet tanulmányozása, mert segít megérteni a folyamatot „(1) amiként a népi kultúra elkülönült és újra meg újra visszakapcsolódott a társadalmi elit kultúrájába, (2) amiként a különböző médiumok alakították a versek kulturális használatának formáit, (3) amiként a lírai köznyelvben – ha szabad ilyen általánosítással élni – az alanyi dalköltészet válik a 19. század egyik legfontosabb lírai formájává” (314).

A verselő egyháziak társadalomtörténete kerül fókuszba ezután. Itt főleg egy kutatási irány körvonalazására kerül sor. A szerző az egyházi pálya költőit Kis János példáján keresztül mutatja be, akinek „poézisében felvillan a költészethez való viszony átalakulásának, s azon belül is a teológiai álláspontok költészeti adaptációjának problémája, hogy e költészet úgy is értelmezhető, mint vallás és művészet dilemmájának lenyomata” (344). Ez akár a rendi költészet szituációjában is meg tud teremtni. Vaderna Kis János *A vallásúfolók ellen* című költeményének esetében rámutat arra, hogy ez a beiktatási laudáció alapvetően nem a beiktatási költészet bejáratott poétikai lehetőségeit használta fel (ahogy az a rendi költészetben várható), noha minden lehetősége meglett volna rá, hanem ehelyett Kis az alkalom köréből kilépett az emberek és a vallás viszonyáról alkotott vízióját írta meg.

Az érzékenység irodalmának szakirodalma igen kiterjedt, a szerző először ennek az áttekintését nyújtja, majd pedig gyakorlati példákon keresztül mutatja be az érzékenység költészeti megnyilvánulásait Kisfaludy Sándor *Himfyje*, Csokonai Vitéz Mihály *Lillája* és Sebestyén Gábor *Tuba* című dalciklusa által. Ezek közül az utolsó mű a legizgalmasabb, hiszen egy olyan kánonon kívüli dalciklusról van szó, „mely a *Himfy* szerelmei és a *Lilla* által felvetett poétikai és morálfilozófiai kérdésekre” reflektál (376). A ciklusokban jól érzékelhető az elmozdulás, amely során „az érzékenység kifinomult polgári kultúrává alakult át, amiként az érzékeny költészet poétikai eszköztára hamarosan biedermeier polgári kultúrájában talált folytatást” (385).

A bárdköltészet az érzékenység fogalmához hasonlóan igen gyakran feltűnik a 19. századi irodalomtörténet diskurzusában. Ennek kapcsán Vaderna Berzsenyi Dániel költészetével foglalkozik. Ezzel pedig (Csokonai mellett) olyan költőt emel a könyvbe, aki máig a magyar irodalmi kánon kiemelt helyén áll. A kontextusnak köszönhetően, amelyben az alkotók és műveik széles köre jelenik meg, Berzsenyi költészete is más megvilágítást kaphat. Hiszen Vaderna vizsgálatai során arra világított rá, hogy a „kanonikus szerzők sok szállal fonódtak össze kortársaikkal, s poézisük a »poros országút« felől egészen másként látszik (például így tűnhetett fel, hogy sokszor bizonyos »nagyk« is ugyanazon az országúton poroszkáltak)” (458).

E vállalkozás talán legizgalmasabb része Sebestyén Gábor (1794–1864) költészetének bemutatása a befejezésben, amely Jerome McGann érzékenységről írott

könyvének ötletét ülteti magyar környezetbe. Egy csaknem teljesen ismeretlen szerző költészetét mutatja be, ezzel ráirányítva a figyelmet, hogy egyes – akár értékesnek is mondható – életművek láthatatlanok az irodalomtörténet-írás számára. Sebestyén pályája rendkívül gazdag, így VADERNA ezen keresztül még egyszer újra feleleveníti a könyv központi kérdéseit, új példákkal egészíti ki azokat, a korábbi fejezetekben háttérbe szorult eseteket előtérbe hoz. A hangzatos cím által megidézett kérdésre pedig, mégis a költészetnek miféle születéséről van szó a 19. század első évtizedeiben, a következő választ adja: „Költészet természetesen évezredek óta létezik. Ami itt születik meg, az a költészetnek egyedi fogalma (meghatározott szerző által publikálásra termelt önelvű műalkotás) és a költészetnek néhány sajátos használati (élményeket és közösségi identitásokat kifejező) formája. A költészet tehát csak bizonyos értelemben született meg ekkor” (458).

VADERNA GÁBOR könyve egy alapos, széles körű szakirodalmat és számtalan forrást feldolgozó monumentális szakmunka. Innovatív, hiánypótló alkotás, amely jó eséllyel meghatározó szerepet játszik majd a jövőbeni líratörténetek megalkotásában, illetőleg a 19. század első évtizedeinek a kutatásában. Feltárja és elemzi e korszaknak mindazt az elképesztő költészeti gazdagságát, amelyet eddig az irodalomtörténet-írás jószívrrel negligált. Remélhetőleg megszorodnak a jövőben azok a szakmunkák, amelyek ezzel a kevésbé ismert, kevésbé kutatott két évtizednek a szerzőivel, hagyományaival foglalkoznak majd. A könyv belbecse mellett még dicséret illeti KÖSZEGHY CSILLA borítótervét, amely ízléses, visszafogott, nagyszerűen illik a könyv témájához.

Boldog-Bernád István